

Prof. dr hab. Wasilij Szczukin
Profesor zwyczajny
w Instytucie Fililogii Wschodniosłowiańskiej
Uniwersytetu Jagiellońskiego

Kraków, dnia 19 maja 2017 r.

R e c e n z j a

dorobku naukowego Pana Doktora Aleksandra Fieduty i Jego pracy habilitacyjnej pt. *«Кто бы ни был ты, о мой читатель...» Проблема читателя в литературе пушкинской эпохи* („*Kim nie byłbyś, o mój czytelniku...*” *Problem czytelnika w literaturze epiki puszkiniowskiej*),
Mińsk 2015, s. 400

Pan Doktor Aleksander Fieduta jest znaną postacią w życiu naukowym Białorusi, Rosji, Ukrainy, Litwy, a także Polski, dokąd niejednokrotnie przyjeżdżał w celu kwerendy bibliotecznej i archiwalnej, gdzie występował w charakterze uczestnika konferencji i gdzie drukował szereg własnych studiów naukowych. Mam zaszczyt ocenić dorobek wybitnego literaturoznawcy-komparatywisty, autora wielu interesujących i cennych prac o bardzo różnorodnej tematyce, wśród których jednak dominują studia poświęcone ulubionej epoce Habilitanta – pierwszej tercji wieku XIX, która w Rosji słusznie została określona mianem epoki puszkiniowskiej.

Pan Doktor Aleksander Fieduta ukończył w roku 1986 studia filologiczne na Uniwersytecie im. Janki Kupały w Grodnie. Specjalizował się w dziedzinie historii literatury rosyjskiej, ze szczególnym uwzględnieniem epoki puszkiniowskiej i twórczości samego Aleksandra Puszkina. Jednocześnie, mając także skłonności do roztrzygania kwestii teoretycznoliterackich, zainteresował się problematyką relacji autor – czytelnik, co zaowocowało pracą magisterską na temat problemu czytelnika w poemacie *Eugeniusz Oniegin*. Później Habilitant rozszerzył tego rodzaju badania, obejmując całą twórczość Puszkina. Pracę doktorską na temat *Problem czytelnika w świadomości twórczej A.S. Puszkina* obronił w roku 1997 w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Jelcu – prężnym ośrodku badań historycznoliterackich, znacząco wyróżniającym się na tle innych prowincjonalnych jednostek naukowych na terenie Federacji Rosyjskiej. Napisaniu tej pracy towarzyszyła publikacja szeregu artykułów, tematycznie związanych z problematyką czytelnika w świadomości twórczej Puszkina, niekoniecznie jednak dotyczących twórczości jedynie tego autora, bo obejmujących zasięgiem badawczym szeroki krąg literatów pierwszej połowy XIX wieku – Mikołaja Karamzina i jego współtowarzyszy – sentymentalistów, preromantyków

(Lwow, Żukowski), dekabrystów, najczęściej skłonnych do rozwiązań późnoklasykistycznych, a także literatury popularnej, przeznaczonej dla szerszego kręgu odbiorców (Bułharyn, Sękowski, Bieniediktow, Biestuzew-Marliński). Przy tym w centrum uwagi Habilitanta zawsze znajdowały się skomplikowane stosunki na linii autor realny – obraz autora – narrator – czytelnik wirtualny (domniemany, obecny w świadomości twórczej pisarza) – czytelnik obliczony na podstawie wyobrażeń o rynku czytelniczym – czytelnik realny w całej jego różnorodności.

Pragnę zaznaczyć, że wyżej wspomniane studia Aleksandra Fieduty nie dotyczyły czytelnictwa w tym sensie, jak rozumie to pojęcie np. bibliotekoznawstwo. Nie chodziło tu o badania statystyczne, chociaż od czasu do czasu Habilitant korzystał z wyników podobnych badań, przeprowadzanych przez innych naukowców. Miał na uwadze konfrontację stworzonego obrazu czytelnika, w znacznej mierze idealnego, wykreowanego przez wyobraźnię mistrza słowa, z czytelnikiem realnym, mającym własne oczekiwania w stosunku do pisarzy. Podobne badania Aleksander Fieduta przeprowadzał na podstawie różnych relacji autorskich i czytelniczych, korzystając z utworów krytycznoliterackich, publicystyki bieżącej, listów prywatnych oraz wspomnień. Oceniam takie podejście bardzo wysoko, ponieważ pozwala ono unikać zarówno totalnego pogrążenia się w faktach empirycznych, jak również abstrakcyjnego teoretyzowania, nie opartego na dokumentach z odpowiedniej epoki i innych dowodach rzeczowych.

Uwieńczeniem tych wieloletnich studiów stało się napisanie obszernej monografii pt. *«Кто бы ни был ты, о мой читатель...» Проблема читателя в литературе пушкинской эпохи* (w przekładzie polskim: *„Kim nie byłbyś, o mój czytelniku...” Problem czytelnika w literaturze epiki puszkiniowskiej*), wydanej w Mińsku na Białorusi w roku 2015 nakładem Wydawnictwa „Limarius”, którego dyrektorem i redaktorem naczelnym jest Habilitant. Aleksander Fieduta wymienia to dzieło w charakterze głównej pozycji w przewodzie habilitacyjnym.

Od pierwszych stron tej wybitnej pracy naukowej jej czytelnik nie ma wątpliwości, że ma do czynienia z realizacją ambitnego i poważnie potraktowanego zamiaru wieloznacznych i ciągle zmieniających się relacji pomiędzy autorami, reprezentującymi różne nurty w literaturze całej epoki, a czytelnikami, zarówno „wirtualnymi” (określenie U. Eco), jak i realnymi. Właściwie chodzi tu o dwa pokolenia ludzi pióra, data urodzenia których przypadała na okresy ulokowane w pobliżu dwóch dat – roku 1770 i roku 1800. Ci twórcy reprezentowali bardzo szeroko pojęte Oświecenie, od jego odmiany sentymentalnej aż do wczesnego realizmu spod znaku szkoły naturalnej)

Zagadnienie czytelnika jako problemu wciąż pojawiającego się przed autorami dzieł literackich, wydawcami, sprzedawcami książek, krytyką literacką a samoświadomością samych czytelników nie jest nowe. We *Wstępie* do wyżej wymienionej monografii jej Autor, określając stan badań, wymienia godne najwyższej uwagi prace A. Bielieckiego, L. Wygockiego, M. Bachtina, R. Ingardena, U. Eco, J. Kristevy, Tsv. Todorova, G. Iszczuka, I. Dziuby oraz innych badaczy (moim zdaniem należałoby w tym miejscu koniecznie wymienić także Jurija Tynianowa). Pragnę podkreślić mój w najwyższym stopniu pozytywny stosunek do faktu, że Aleksander Fieduta najczęściej czerpie z dorobku szkoły konstanckiej (H.-G. Gadamer, H.R. Jauss, W. Iser), czyli z prac zwolenników tzw. estetyki oddolnej (*von Unten Aestetik*). Sądze, że ci badacze reprezentują jedno z najbardziej rozsądnych i obiecujących podejść nie tylko do problemu czytelnika, lecz także do historii literatury jako całości. Świadomie nawiązując do koncepcji H.R. Jaussa i W. Isera Habilitant poddaje rewizji tradycyjną historię literatury jako jedynie dzieje autorstwa i praktyk autorskich. Słusznie zwraca uwagę na podmiotowość czytelników, którzy są współtwórcami literatury oraz jej historii.

Jednocześnie Aleksander Fieduta ma zupełną rację, gdy głosi, iż problem zgody, dialogu lub konfliktu nawet nie między autorem dzieła o jego rzeczywistymi czytelnikami, lecz między wyobrażeniem o potencjalnym (i często wymarzonym) czytelniku w świadomości pisarza a kapryśnym, ciągle zmieniającym się horyzontem oczekiwań czytelniczych dotychczas był przedmiotem badań literackich w stopniu niedostatecznym. Jedynie Władysław Kriwonos, wybitny współczesny znawca twórczości Mikołaja Gogola, w sposób zadowalający naświetlił ten problem w odniesieniu jedynie do autora *Rewizora* i *Martwych dusz*, i dlatego Gogol został poza kręgiem zainteresowań Habilitanta. Jej poszczególne rozdziały dotyczą Mikołaja Karamzina, Iwana Dołgorukowa, Wasilija Żukowskiego, Pawła Katienina, autorów z kręgu dekabrystów, Piotra Wiaziemskiego, Aleksandra Puszkina, Mikołaja Polewoja, Tadeusza Bułharyna, Aleksandra Orłowa, Dymitra Biegiczewa, Aleksandra Biestuzewa-Marlińskiego, Józefa Sękowskiego, i Wissariona Bielińskiego. Do tego dochodzi zupełne *novum* – autorzy dwujęzyczni, polsko-rosyjscy lub ukraińsko-rosyjscy, Aleksander Nikitienko jako autor słynnego *Dziennika* (i odbiorca ówczesnych dzieł literackich), a także rozdział o czytelnikach, piszących w swoich wspomnieniach o wrażeniach powstających podczas lektury. Określone w ten sposób pole badawcze dowodzi, że praca habilitacyjna Aleksandra Fieduty nie stanowi prostego rozszerzenia pracy doktorskiej o nowe imiona i fakty. Autorowi chodzi o uchwycenie dynamiki całego procesu literackiego trwającego w czasie ponad 30 lat epoki, z punktu

widzenia czytelnika i wzajemnych relacji pomiędzy intencjami literatów a oczekiwaniami społeczności literackiej (określenie J. Tynianowa), do której należą także czytelnicy.

Z drugiej strony należy zwrócić uwagę na nowatorską definicję epoki puszkiniowskiej, zaproponowaną przez Habilitanta. Według niego to okres rozwoju literatury i świadomości literackiej, podczas którego zostaje ostatecznie ukształtowany współczesny rosyjski język literacki. Ten proces rozpoczął się w wieku XVII, dzięki wysiłkom ówczesnych oświecicieli (Symeon Połocki, Stefan Jaworski, Sylwester Miedwiediew i im podobni) oraz tradycjonalistów o niezwykłym talencie (Awwakum Pietrow); kontynuatorami ich dzieła zostali Wasilij Trediakowski, Michał Łomonosow i Mikołaj Nowikow. Ale dopiero Mikołaj Karamzin doprowadził do tego, że rosyjski język literacki mógł konkurować z odpowiednimi językami literatur europejskich. Wtedy właśnie zaczęła się epoka puszkiniowska, która doprowadziła do tego, że język literacki, stworzony dzięki wysiłkom autorów ujętych w książce Aleksandra Fieduty (i – ważne! – także ich czytelników), pozwolił stworzyć w Rosji zespół tekstów, który zasłużył na miano jednej z najwspanialszych, najbardziej wyrafinowanych literatur świata. Wissarion Bieliński, młody adept wczesnego realizmu, którego działalność zamyka zdaniem Habilitanta epokę puszkiniowską miał pełne prawo ogłosić to publicznie w swoich artykułach krytycznoliterackich. Sądzę, że z taką interpretacją pojęcia „epoka puszkiniowska”, przy oczywistym metonimizmie i jednocześnie metaforyzmie tego terminu, w zasadzie można się zgodzić, chociaż pozostaje nierozstrzygnięte pytanie o roli Gogoła i Lermontowa, których nie można potraktować jedynie jako gwiazdy w gwiazdozborze o nazwie „Puskin”.

Jedyny zarzut, który można wysunąć przeciwko Habilitantowi może moim zdaniem dotyczyć pewnego monotematyzmu, który można zaobserwować na podstawie pracy magisterskiej, pracy doktorskiej i rozprawy habilitacyjnej. Moim zdaniem zarzut ten jest jednak łatwy do obalenia. Po pierwsze, jak już napisałem, praca habilitacyjna Aleksandra Fieduty nie jest ani powtórzeniem, ani zwykłym rozszerzeniem pracy doktorskiej, ponieważ zawiera zasadniczo nowe rozwiązanie poważnych problemów, nowe idee, nową wizję całego procesu literackiego pierwszej połowy wieku XIX. Po drugie, dzięki iście tytanicznym wysiłkom Habilitanta powstał szereg niezwykle ważnych edycji dzieł literackich, publicystycznych i tekstów wspomnieniowych, których autorami są znane i ważne postacie historyczne XIX wieku, związane głównie ze wspólnymi dziejami Polski i Rosji, ze stosunkami kilku narodów Europy Wschodniej – Polaków, Białorusinów, Litwinów, Ukraińców, Żydów, Niemców i Rosjan. Szczególnie ciekawe i ważne dla przyszłych badań

historycznych są wspomnienia głównego pogramcy Powstania Styczniowego – Michała Murawjowa („Wiesziaciela”), a także Józefa Przecławskiego – redaktora „Tygodnika Petersburskiego” (1830–1858). Do tego dochodzą: wspomnienia Michała Malinowskiego po białorusku, dzieła wybrane Józefa Bułharyna także po białorusku, wspomnienia Joachima Lelewela, filoretów i filomatów po rosyjsku (wydane w Mińsku) oraz cudowna i godna przetłumaczenia i wydania w Polsce edycja – *Поляки в Петербурге в первой половине XIX века* (*Polacy w Petersburgu w pierwszej połowie XIX wieku*. Zebrał, opracował, wstępem i komentarzami opatrzył Aleksander Fieduta, Moskwa 2010). Pragnę podkreślić, że wszystkie wymienione książki są edycjami ściśle naukowymi, są opatrzone obszernymi wstępami o charakterze historycznym i historycznoliterackim, zaś tekstom w nich umieszczonym zawsze towarzyszą komentarze wykonane z niezwykłą starannością. Przy odpowiednich kompetencjach mógłbym nadać autorowi tych komentarzy stopień doktora habilitacyjnego, nie czytając jego pozostałych prac naukowych, z uwagi na iście benedyktyńską pracę towarzyszącą ich wykonaniu oraz z uwagi na niezwykłą przyjemność tak pouczającej lektury, świadczącej o ogromnej erudycji Komentatora.

Obowiązek recenzenta zobowiązuje mnie o ocenę osiągnięć dydaktycznych i organizacyjnych Aleksandra Fieduty. Sądzę, że i tu mamy do czynienia z tytaniczną pracą, szczególnie wydawniczą i organizacyjną, związaną z edycją książek, a także z dydaktyką – z prowadzeniem zajęć politologicznych w Europejskim Instytucie Humanistycznym w Wilnie. Niezwykle ważną okolicznością było i nadal jest to, że praca ta musiała być wykonana w warunkach w najwyższym stopniu niesprzyjających karierze naukowej, dydaktycznej i organizacyjnej Aleksandra Fieduty – jednego z tych odważnych ludzi, którzy zwykle są okreśłani mianem więźniów sumienia.

Aleksander Fieduta budzi we mnie szczególną sympatię także dlatego, że z lekkością potrafi rozumieć i opisywać różne kręgi kulturowe – rosyjski, białoruski, polski, ukraiński, litewski, żydowski. A nawet więcej – potrafi czuć się we wszystkich tych odmiennych kulturach jak u siebie w domu. Jakiegokolwiek antypatie w stosunku do sąsiadów jego Ojczyzny – Białorusi, z zachodu czy ze wschodu, z południa czy z północy, są Mu zupełnie obce.

Pora na ostateczne wnioski. Biorąc pod uwagę całość dorobku naukowego dra Aleksandra Fieduty, a w szczególności Jego rozprawę habilitacyjną pt. *«Кто бы ни был ты, о мой читатель...» Проблема читателя в литературе пушкинской эпохи* („Kim nie byłbyś, o mój czytelniku...” *Problem czytelnika w literaturze epiki puszkiniowskiej*), stwierdzić należy, że dorobek ten jest bardzo obszerny i niezwykle wartościowy. Jego publikacje dowodzą, iż mamy do czynienia z wysoko wykwalifikowanym specjalistą. Oceniam ten

dorobek bez zastrzeżeń, jednoznacznie pozytywnie. Stwierdzam ponadto, że Jego praca habilitacyjna z całą pewnością spełnia wymogi stawiane rozprawom habilitacyjnym oraz wymogi wymienione w artykule 13, pkt. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z późniejszymi zmianami. W związku z powyższym stawiam wniosek o dopuszczenie dra Aleksandra Fieduty do dalszych etapów postępowania o nadanie Mu stopnia naukowego doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych, w dyscyplinie literaturoznawstwo.

Prof. dr hab. Wasilij Szczukin